

Зорица РАДУЛОВИЋ

ОСЛОБАЂАЈУЋА МОЋ РИЈЕЧИ (или стилистичка раскош у поезији Риста Ратковића)

1. Ратковић је можда последњи из плејаде пјесника који су живјели поезију и пјесник који је, како каже Д. Брајковић¹ „више среће имао са ријечима него са људима”. Многи тумачи његова стваралаштва наглашено истичу подударност пјесникове поезије и живота. С тим у вези и честу рогобатност и неуглађеност његових стихова, алогичне конструкције (Мртва си, а тебе нема) схватају као пјесникову тежњу да његова поезија буде вјерна слика једног неогранизованог, расутог и разним недаћама рањаваног живота.

Овај пјесник смрти и љубави, пјесник Иконе и Поноћи мене, један од највећих усамљеника међу пјесницима, што се у страху од самоће дружио са сјенима умрлих, пјесник који је од живота бјежао у поезију, сан и сновиђења и „један од оних који су даровити да живот промаше”² – што се тиче употребе језика занимљив је превасходно по фигурама понављања и аутентичној метафори.

2. Испитујући путеве оформљења стилема и остајући притом на стилско-језичком плану анализе, покушаћемо да опишемо моделе стилема, основне али и њихове варијације, као репертоар чисто стилистичких средстава која Ратковић користи при обликовању текста.

2. 1. Једно од стилских средстава које Ратковић наглашено употребљава при обликовању свог језичког исказа јесте *понављање*. Извјесно је да сва понављања језичких јединица, осим за посебно наглашавање,

¹ Видјети: *Предговор* у: Ристо Ратковић, *Поезија*, Универзитетска ријеч, Никшић, 1991, 16.

² *Ристо Ратковић*, приредила Светлана Велмар-Јанковић, Нолит, Београд, 1962, 115.

служе и као елементи за повезивање текста. С обзиром на позицију поновљене лексеме, синтагме или конструкције, постоји више стилских фигура понављања³ које се поред засебне употребе често јављају и у различитим комбинацијама.

2. 1. 1. Једна од тих фигура је и *анафора* која претпоставља понављање исте ријечи или групе ријечи на почацима стихова. И у Ратковићевој поезији⁴ она је наглашено заступљена.

Поход је то гладних
Поход који расте сваки час (65)

Зашто им људи нијесу срећни, мајко?
Зашто их тако мученички љубе (67)

Сањају чисте, опране зубе,
Сањају живе, животворне руке (68)

Њихове очи не цветају
Њихове очи су подеротине на лицу (73).

Неспорно је да на овакав начин интензивираније ријечи постају упечатљиве, бивајући и емоционално и комуникативно најистакнутије. И редупликацијом везника, тј. кроз полисиндетску анафору, постиже се одређена експресивност, јер поред тога што бивају посебно наглашени, понављани везници и истичу значај сваког од чланова координираног низа.

Ни школе, што се једине у селу беле
Ни цркве, са Петкама својим светим
Ни општине са књигама својим загонетним
Ни постаје разне са чуварима својим моћним (67)

И кошуље да правимо
да нам цвеће не озебе
да нам лавез не замрзне
да нам цвеће мрака не умре (177)

³ При одређењу фигура понављања и њихових врста користили смо се објашњењима и класификацијом Милоша Ковачевића у: *Стилска и граматика стилских фигура* (Стилске фигуре понављања и лингвистика текста), "Кантакузин,, Крагујевац, 2000, 287-319.

⁴ Грађа је ексцерпирана из: Ристо Ратковић, *Поезија*, Универзитетска ријеч, Никшић, 1991.

2. 1. 2. У Ратковићевој поезији врло честа је и *епифора*, тј. понављање ријечи или група ријечи на крају два или више стихова.

О тај *мрак*
Тај нарочити *мрак*
То није љубавника и буба-шваба *мрак* (191).

да плачу још више
да боле *још више* (41).

звездама ли то *ветар*
крилима звезданим лупа ли то *ветар* (48).

О тај Мали Слепи Крокодил
што тако радо гледа у *небо*
у то сасвим близу *небо*,
у то чврсто *небо* (146).

2. 1. 3. Код Ратковића смо међу фигурама понављања забиљежили и *просаподозу* која претпоставља понављање ријечи или синтагме унутар само једног стиха (језичка јединица са почетка стиха се понавља на његовом крају). На њу смо наишли само у једном примјеру:

– *Глас* њихов није више у пустињи *глас* (65)

2. 1. 4. За разлику од претходно наведене, веома заступљена у Ратковићевој поезији је *мезофора* и дало би се закључити на основу екцерпираних грађе да је она фреквентнија од остале двије основне фигуре понављања, а то су анафора и епифора. Иначе, мезофора подразумијева понављање исте лексеме или синтагме на средини двају или више узастопних стихова, наглашавајући, дакле, јединицу у средишњем дијелу:

– И по трећи пут узалуд *цепове* своје претреса
Узалуд и туђе *цепове* претреса (71).

И газда би рекао да зидар *нешто* смишља
Да *нешто* опасно у глави својој зида (79).

И сунце купи своје *прње* да спава
Зидар иде у *прње* своје очајно познато (80).

Радници *чувају* до куће хлеб, танак
И црн. *Чувају* га да не поједу сами (102).

Неки ме *прозор* напред води
Чудан *прозор*, неизрецив (184).

2. 1. 5. Једна од фигура која се сматра за лингвистику текста најзначајнијом јесте *анадиплоза* или *епианафора* и представља понављање ријечи или група ријечи на крају претходног и почетку наредног стиха. На тај начин искази условљавају један другог, односно сљедећи излази из претходног, што значи да су повезани ланчаном везом. И ово стилско средство је у великој мјери заступљено у Ратковићевој поезији:

– У трулежи мозга претвара се мисао у *црва*
у *црва* што хоће на светлост (157).

Никад не дође (118).

Треба га чути, тај дефинитивни *смех*
Смех у лице бесмисленој смрти (103).

Јадници без посла гледају у своје *руке*
Руке које не могу никоме да продаду (73).

Тамо протиче црна *вода*
Вода пуна мрака (73).

2. 1. 6. Комбинацијом основних фигура анафоре и епифоре настаје и *анаепифора* и подразумијева понављање исте лексеме или синтагме на почетку претходног стиха и крају наредног (за разлику од анадиплозе код које се понављају јединице са краја претходног и почетка наредног стиха). И овај тип понављања присутан је у Ратковићеву дјелу:

– *Руке* ми остадоше само драге
Ове две сестре, хранитељке моје, *руке* (63).

ветре мога тела
дрвећа и ваздуха непознатог *ветре* (157).

2. 1. 7. Примјетно је да се код Ратковића често комбинују различите фигуре понављања, чиме се логично усложњава и њихова стилистичка ефикасност. Иначе, могућности комбиновања истоврсних елемената у два или више стихова су неисцрпне и на различите начине показују разноврсне реализације ланчане везе међу стиховима. У Ратковићевој поезији налазимо и комбинацију мезофоре и анафоре, тј. *мезоанафору* која, дакле, претпоставља понављање исте језичке јединице на средини првог и на почетку наредног стиха.

– По киши, *по трави*, по селима каменим
По трави зеленој, по плочама (63).

То злато, рече, копамо ради *минђуше* једне
Минђуше неке плитке жене (63).

Хитра и оштра *зора* ко кама
Зора тичијих крила (49).

И прокључа у мени *челик* јасности
Челик храбрости сунчане (49).

Јер све су пуне *вриска* ропског
Вриска твојих драгих жена (39).

2. 1. 8. Комбиновање анафоре и мезофоре даје *анамезофору*, тј. понављање исте лексеме или синтагме на почетку првог и средини наредног стиха, нијесмо забиљежили у нашем материјалу.

2. 1. 9. У Ратковићевој поезији налазимо и фигуру насталу комбиновањем епифоре и мезофоре тзв. *епимезофору* – понављање исте језичке јединице на крају једног и на средини наредног стиха:

– Да они заиста су *људи*
И да на свету има *људи* још (71).

Бубреге ми је пржила и цигерице лађина *утроба*
Али моја *утроба* често је гладна била (61).

2. 1. 10. Комбинација пак мезофоре и епифоре чини *мезоепирофу*, односно понављање исте језичке јединице на средини првог и на крају наредног стиха:

– Пуно је *ветра* гробље
јауком полуделог *ветра* (157).

И јадника *се чувајте* добро, говорио сам
Слугу и робља продатог *чувајте се* (62).

2. 1. 11. У Ратковићевој поезији налазимо и примјере гдје се комбинује и преплиће више фигура понављања, што у великој мјери доприноси кохезионом устројству поетског текста:

– То злато, рече, копамо ради *минђуше* једне
Минђуше неке плитке жене
Толико *плитке* да немаш ни загазити у шта (63).

*Поклич је то за правом
Поклич за правом и хлебом (65).*

*Будни пси чувају звезде
И чувају торове
Чувају чела печалбарска (66).*

У првом примјеру имамо комбиновање мезоанафоре (понављање на средини првог и почетку наредног стиха) и мезофоре (понављање на средини двају стихова). У другом примјеру комбинују се анафора (понављање на почецима стихова) и епимезофора (понављање на крају претходног и средини наредног стиха). Трећи пак примјер је комбинација мезофоре и мезоанафоре.

2. 1. 12. И *полиптотон*, као понављање једне ријечи у различитим облицима што нијесу стриктно везани за одређену позицију у стиху, а опет су у функцији остваривања ланчане везе, користи и Ратковић у организацији свог језичког израза. Поетски ефекат, тј. стилематичност ове фигуре, и произилази из редупликације хомокатолгоријалне лексеме на малом одстојању. То понављање је у вези са комуникативном функцијом исказа, јер се поновљена јединица увијек јавља у мање или више измијењеном значењу. И управо та редупликација лексички истоврсне, а семантички различите јединице даје полиптотону изразиту стилску вриједност:

*– И људима се поново чини да они заиста су људи
И да на свету има људи још (192).*

*Или беспослен зурио у камен од камена
Од камена њему ни камена (80).*

Извјесно је да Ратковић коришћењем практично свих типова лексичких понављања, дакле у свим стиховним позицијама, али и свим међусобним комбинацијама појачава стилогеност и експресивну вриједност властитог израза.

2. 2. Каткад у Ратковићеву дјелу наиђемо и на *парономазију* која претпоставља повезивање ријечи гласовно сличних, али етимолошки различитих да би се истакла нека подударност или супротност њихова значења, постигао хумористички ефекат и сл. Извјесно је да разликовни и подударни дјелови код парономазије могу бити и обимом различити,

али и да је она тим боља што је ближа истозвучности, тј. што је диференцијални дио двију лексема мањи.

– *Буди се цвијеће, буни* (155).

Страхом од *света*

Страхом од *свега* (118).

Пренеражен и поражен, тетурао до уточишта (135).

Безброј *увојака* и *завојака* (135).

Што се зовем *Туцало Потуцало* чудо није (61).

2. 3. Такође и *етимолошке фигуре* које се дефинишу као синтаксичко повезивање ријечи исте основе, тј. етимологије, налазе израза у Ратковићевим стиховима. Код ове фигуре, коју такође карактерише графичка и звуковна подударност или блискост редуплициране језичке јединице и њено различито значење, се готово увијек наглашава само доминантна семантичка компонента чији је носилац коријенски морфем. Етимолошка фигура има врло еуфоничну структуру, као да се у њој звуци прве ознаке продужавају у поновљеној, стварајући тако продужени звучни ток, кроз који и захваљујући којем се и остварује стилематичност:

– Од прага на коме *кукаван* седи а не сме да кука (79).

Ала сам се *најадио јада* (80).

Небесају се провалије *неба* и океана (82).

Женама испод коже *пласа пламен* (114).

Лажем, а није *лаж* (132).

Лутам у страху да не *залутам* (134).

Уздишем но *уздах* бесомучно *шиба* (41).

У моје срце-*звоно* *звонили* сте (52).

Кукају нечијом *кукњавом* (69).

И даље да *чекају* своје празно *чекање* (39).

Вије се *дим* и *дими* гар (69).

2. 4. Ратковићеву поезију карактерише и разубјена метафоричност. Овдје ћемо презентовати језичке типове и моделе у којима се она остварује.⁵

2. 4. 1. Код Ратковића налазимо и тзв. *копулативну метафору*, гдје се појам у субјекту и појам у предикату на неки начин изједначавају јер

⁵ При анализи и издвајању језичких форми ове стилске фигуре користили смо се налазима М. Ковачевића који показује да се метафора остварује у свим формама знаковних јединица. Видјети: *Основни језички типови поетске метароре*, Српски језик, бр. 1-2, Београд, 161-180.

су копулом доведени у везу. То изједначавање, по природи ствари, омогућује нека заједничка особина по којој су дати појмови слични. Иначе, сличност је основна особина свих поетских метафора мада је код овог типа формом најнаглашенија.

- Њихова љубав је огледало (40).
- Није истина... жена је фуруна у жаркој пустињи (129).
- Љубав је јаван сан (171).
- Сунце је свиња (178).
- Моја је земља крилат гроб
ваша је земља крилато небо
ваше је срце бео голуб (178).

Свака од наведених копулативних метафора могла би се преобразити у поређење ако бисмо употријебили само једну компаративну ријеч, тј. везник *као* (Њихова љубав је као огледало).

2. 4. 2. У Ратковићевој поезији биљежимо и тип *апозитивне метафоре* која у ствари настаје укидањем копуле у предикативној метафори те тако предикатив добија синтаксички статус апозиције, одакле и назив. За разлику од копулативне, овдје, умјесто копуле, метафоре у апозитивној форми у писаном језику одваја црта, заграда, двотачка, зарез, а некад не мора бити употријебљен ниједан од њих:

- Цвијеће човјечанства – биљке, то је као звијезда сјај (154).
- Ми војници – вереници смрти (130).
- Два фосфорна ока – две жеравице (134).
- Земљо моја, тешка мученице (91).
- Очи љубичице (124).
- Играју се око ње лептири – то живо цвеће (182).
- Златна одежа – усправљен змај (183).

Неспорно је да се овим типом метафоре јаче наглашава истост појмова доведених у везу од типа копулативне метафоре, јер се овдје метафоричким изразом само реименује, наново именује оно што је означено неметафорички употријебљеном ријечју или синтагмом.

2. 4. 3. Ратковићев поетски израз зна и за тзв. *хифенску метафору*, која настаје уједињењем двију самосталних ријечи у полусложеницу, гдје се сличност поредбене неметафоричке и метафоричке именице преводи у истост наведених појмова:

– У моје *срце* – *звоно* звонили сте (52).
 Девојка, његова *крин* – *девојка*, јеца као виолина (82).

2. 4. 4. Веома заступљена у Ратковићевим стиховима је *персонификација* која претпоставља очовјечење неживог, односно приписивање човјекових особина предметима и појавама из неживе природе:

– дакле узалуд *урла заборав* снага присутних (40).
 од тога *страх* твој паучину *плете* над главом.
музика душу кроз уши *сиса* (40).
 Идем ливадом; *гледа* ме *трава* (51).
 Како је *озбиљна* ова *шума* (61).
Церкућу жбунови и *дрвеће* (72).
 У јутарњем сунцу
Пева зелена *трава* (72).
 И *лају* послушни *стројеви* (84).
 Од гласа његова *оглувеше* *брда* (49).
Вриште *лађе* у сусрет пристаништима (74).

2. 4. 5. Један од типова поетске метафоре изузетно фреквентан у Ратковићевој поезији јесу *генитивне беспредлошке синтагме*. У свима њима се огледа сликовни или иконички карактер метафоре, јер се једна мисао исказује и покушава представити преко црта друге, захваљујући њеној живљој представи:

– прашина свести (39); касапнице снова (76); цвеће очајања (77); паперје беде (77); крик сунца (78); чета буба (78); крдо људи (76); иверје срца (85); река детињства (93); мравињак разума (99); харем боја (101); урлик камења (147); јато очију (148).

2. 4. 6. Веома успјеле дескриптивне пјесничке слике у форми једног стиха, које су још сликовитије и упечатљивије од генитивних беспредлошких синтагми су тзв. *хипотипозе* и које су као такве наглашено нашле израза у Ратковићевој поезији. Оно што је битно за овај тип метафоре јесте да бар једна лексема мора бити употријебљена у непренесеном значењу:

– Хиљадуоке машине гледају кроз своје завртње (84).
 И пре него сунце крвавом песницом груне у прозор (86).
 Куће зевају и отварају своје крмеливе очи (87).
 Град се протеже да својим непрегледним улицама крочи (87).
 Около града бауљају села по земљи каљавој до колена (87).

И сунце купи своје прње да спава (80).
А напољу месечина разастире своје зелено рубље (78).

Као што се види из изложеног, Ратковићеве метафоре реализоване су у разним формама знаковних јединица, представљају једну од најочљивијих компоненти његове поезије и главни су показатељ пјесникове модерности и, наравно, прави доказ да у поетској употреби ријечи живе од помјерених значења.⁶ И у потпуности се слажемо са мишљењем Н. Вуковића⁷ да је на лексичком и комбинаторичком плану стил „Невидбога” (а та констатација може важити и за Ратковићево дјело уопште – прим. З. Р.) сасвим нестандардан и видљиво претенциозан те да су надреалистичка шокантност и екстраваганција манир Ратковићеве стилистике.

Zorica RADULOVIĆ

LIBERATING POWER OF WORD: STYLISTIC SPLENDOR
OF RISTO RATKOVIĆ'S POETRY

Summary

Having analysed the ways his stylistic units are formed, while abiding on the level of stylistic and linguistic analysis, this work aims at describing the models of the stylistic units, their bases, but also their variations as a repertoire of merely stylistic means Ratković uses to denote the text. Beside the figures of repetition that appear in various combinations, it is noticed that metaphors, realized in different forms of semiotic units, behave as the most noticeable components of his poetry and represent the main proof of the poet's modernity.

⁶ Светлана Велмар-Јанковић истиче да ”његова је метафора она права, она као чудом неким нађена, она аутентична,, (Ристо Ратковић, 22).

⁷ Видјети: Ново Вуковић, *Девета соба*, ”Филип Вишњић,, Београд, 2001, 107.